

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
MAGISTERSKÝ OBOR SOCIÁLNÍ A KULTURNÍ EKOLOGIE

Oponentský posudek pro diplomovou práci:

Bc. Eduard Petiška: Řekni, o čem sníš, v čem chceš žít? Vztah k životnímu prostředí v představách o budoucnosti žáků pátých tříd základních škol

Vedoucí práce: Ing. Radek Trnka, Ph.D.

Konzultant: PhDr. Ivan Rynda

Praha 2015

Posudek oponenta (Jana Dlouhá):

Známkové hodnocení: 20 bodů – výborně

Celkové hodnocení

Jedná se o zcela výjimečnou diplomovou práci, a to jak samostatným výběrem tématu, nalezením vhodné metody zkoumání (navíc proběhla diskuse s autory předchozích výzkumů, což bylo pro uplatnění již vyzkoušené metody v našem kulturním kontextu velmi přínosné), velmi hlubokým pohledem na problém v celé jeho šíři a volbou vhodných zdrojů, které poskytly potřebný vhled do problematiky. Kvalita se projevovala i v drobnostech, např. v systematickém postupu zpracování, logickém sledu jednotlivých kroků a diskusi případných překážek či sporných bodů. V neposlední řadě je práce psána živým stylem, který se nesnaží nic předstírat, čtenáře zaujme pěkným jazykem i nápaditostí při interpretaci poznatků jak ze studia literatury, tak i vlastních zjištění. Některé části svědčí o skutečně výjimečném talentu pro vědeckou práci zvoleného typu: autor odhaluje souvislosti naprosto překvapivě a současně propojující velkou šíři již existujících znalostí (viz např. závěr kapitoly Diskuse str. 93) což je možno při opravdu hlubokém porozumění problematice), je však schopen je současně doložit fakty a zjištěními; navíc své závěry vtípně glosuje a umí je též dobře vypointovat (viz úplný závěr práce). Z výběru tématu je znát velké osobní zaujetí, což výsledek v tomto případě ovlivnilo velmi příznivě, protože se autor současně nevzdává (sebe)kritického pohledu. V celém průběhu své práce, především v jejích praktických částech, přísně dodržuje etické zásady – to je vidět např. při kontaktu s dětmi, což dále obohacuje o velké osobní porozumění i respekt k dané věkové kategorii. Z jednotlivých pasáží je také cítit zdravé sebevědomí, kdy autor neváhá vyjádřit své názory a podtrhnout aspekty, které například souvisí s jeho osobní zkušeností. V tomto případě však samostatné myšlení nikdy neskouzne k dogmatismu nebo ideologickému pojetí. Autor tak celkově projevil nejen znalost (rozmyšlené poznatky), metodologickou zdatnost (nalezení metody, její přizpůsobení kontextu výzkumu a zvládnutí postupu v praxi), ale jeho práce ukazuje též na jemnou intuici (obecně vede vědeckou práci v jejích prvních fázích; zde pomáhá nalézat originální řešení tam, kde je výzkumník vystaven nejistotám plynoucím z mezioborové povahy jeho práce). Ve spojení s důsledností postupu a propracovaností závěrů tak vytvořil velmi zajímavé dílo.

V obsahové části zvláště oceňuji odvahu se vydat do neprobádané a nepřilíh (v českých poměrech, kde chybí relevantní obory) odborně zajištěné oblasti, což vyžadovalo značnou invenci a důkladné studium zdrojů z různých částí oborového spektra. V žádném případě nejde o pouhé uplatnění již existující metodologie na

konkrétní případ, ale naopak o formulaci „vize“ toho, co autora zajímá (a to i z osobního pohledu) a čím by se chtěl zabývat do hloubky, postupné zužování tohoto zájmu tak, aby bylo možné položené otázky operacionalizovat do metodického postupu, a dále pečlivé hledání odpovídajících metod, jež pak byly nalezeny takřka přesně „padnoucí na míru“ autorovým záměrům. Taková veskrze interdisciplinární práce obvykle znamená nutnost „načíst“ podstatně větší množství zdrojů, než je pak možno v práci uplatnit, přičemž se velmi často v poměrném chaosu takové četby vytratí původní záměr a celý výzkum se vydá nezamýšleným (avšak snadnějším) směrem. Zde tento lopotný postup patrný naprosto není – výsledky studia různorodých zdrojů jsou velmi přehledně shrnuty v úvodní části. Poznatky jsou zde strukturovány pod několik teoretických konceptů (budoucnost, individualizace a její specifika, rizika atd.), se kterými autor v následujících částech aktivně pracuje a plně tak využívá jejich potenciál. V celé práci je tak patrná jistá úspornost (při jejím nadstandardním rozsahu), což je významným kladem jakéhokoli (nejen odborného) žánru: je tak možné vystižení podstatného a zároveň zde čtenář neztratí přehled ve složitém předivu argumentace, která se zabývá velmi komplexním a z různých úhlů pohledu nahlíženým tématem.

Práce tak má velmi dobrou koncepci i strukturu – v postupných krocích autor odhaluje zvolený konceptuální rámec, rozpracovává jeho teoretické ukotvení, nalézá metodu, kterou přizpůsobuje zkoumanému kontextu, testuje a uplatňuje vlastní postup. Metodicky dospívá k zajímavým závěrům; ty pak podrobuje diskusi, takže skutečné závěry již formuluje s ohledem na omezení daná velikostí zkoumaného vzorku a další limity či okolnosti výzkumu. I přesto jsou jeho závěry „silné“, což je dokladem dobrého postupu včetně volby výzkumné otázky a výběru hypotéz; návrhy na další zlepšení viz kritická část.

Části popisující výběr statistických metod i zpracování dat se nezabývám – jak sám autor píše, byla zpracována externím spolupracovníkem, což oceňuji kladně, avšak vylučuji z hodnocení. Co se týče výběru těchto metod a proměnných nezbytných pro jejich uplatnění, v tomto případě umožnily v žádoucím rozsahu sledovat zkoumané jevy a jejich provázanost; interpretace výsledků byla provedena s ohledem na zvolené cíle a s respektem k metodologickým omezením. Konstatuji dále, že spolupráce s externím spolupracovníkem, jež byla založena na přesné formulaci otázek a předložení dat potřebných k jejich zodpovězení shromážděných na adekvátním vzorku, poskytla výsledky, jež bylo možno dobře vytěžit v interpretační části. Takový (úspěšný) postup je dobrým základem pro vedení výzkumných (mini)týmů do budoucna.

Završením práce jsou její závěry, v tomto případě kriticky diskutované vzhledem k původním předpokladům, teoretickému rámci a zasazené do širšího kontextu autorovy četby i vlastních samostatných úvah. Jak již bylo řečeno, součástí tohoto kritického postupu je i sebereflexe, což výsledný obraz obohacuje o dimenzi vědecké práce, která je většinou zamlčovaná: popis pochyb, případně slepých uliček a dílčích neúspěchů. Protože bez podobných nejistot není dobrý výzkum realizovatelný (nemá-li být replikací zavedených postupů a opakováním autorit), jde o cenné svědectví a inspiraci pro další podobné „hledáčské“ práce. Závěry ve zkratce rekapituluji celou práci a poukazují na její výsledky; své úvahy autor navíc završuje vtipnou hyperbolou. Celkově je třeba říci, že záměr diplomové práce i její zpracování překročily v mnoha ohledech požadavky na tento žánr kladené.

Co se týče významu práce pro praxi, autor poctivě hledá (a nalézá) možnosti uplatnění výsledků v oblasti environmentální politiky – k tomuto účelu provádí v úvodu též důkladnou rešerši, a možnosti dále poctivě diskutuje. Domnívám se ovšem, že praktický význam podobného zkoumání je v něm samotném: možnosti nahlédnout do duší dětí v určitém věku, a získat tak obraz společnosti, kterou jejich představy věrně odráží. Jak

diskutuji níže, snaha provázat tyto výsledky s postupy vzdělávání a osvěty může zakrýt některé podstatné souvislosti.

S ohledem na formální stránku, k práci s literaturou a dalším formálním aspektům nemám připomínek. Rozsáhlý seznam použité literatury obsahuje jak aktuální, tak také zásadní práce nezbytné k pochopení tématu; v textu jsou zdroje důsledně citovány. Je zde patrná schopnost jak pracovat s množstvím různorodých zdrojů, tak také vybrat podstatné vzhledem ke sledovaným cílům a kriticky tyto poznatky reflektovat.

V dalších odstavcích se budu věnovat kritickému hodnocení celkového konceptuálního rámce práce – jak autor na několika místech píše, zde se potýkal s největšími nejistotami. Kritické připomínky zde vyjádřené tak jsou snahou pomoci se orientovat ve velmi komplexním a zdánlivě nepřehledném terénu, kterým se při svém zkoumání pohybuje – s vědomím toho, že si vzal úkol překračující v mnoha ohledech cíle diplomové práce.

Kritické připomínky

Dílčí nedostatky viz kopie práce s poznámkami – jednalo se spíše o nešikovné formulace. Zdá se, že by bylo třeba přesněji vymezit pojmy: *metoda*, *metodika*, *metodologie* a rozdíly mezi nimi.

Poměrně silné závěry celé práce bylo by možné ještě posílit, pokud by v pozadí autor nesledoval určité praktické cíle (viz výše). Velmi zajímavý je faktor individualizace v kombinaci s absencí vize budoucnosti u většiny respondentů. Domnívám se, že samostatnou diskusi by zasloužilo spojení těchto dvou faktorů – tedy neexistence *osobní* silné vize, životního cíle. Pokud je společnost individualizovaná, není teoreticky důvod nemít představy o vlastní vyjimečnosti a jedinečném budoucím osudu. Z odpovědí získaných od respondentů však vidíme spíše snahu nevybočit z průměru, posílenou v některých případech strachem z vyloučení z takto utvářené komunity (a jinde odbytou címrmanovskými žerty zlehčujícími odpovědnost za vlastní osud). Nabízí se tak široké pole úvah o masové filosofii, kterou mladí lidé ochotně přejímají, a to spolu s jejími nešvary (v tomto masovém vnímání není přítomna vyšší míra ušlechtilosti; „příslušnost k masám“ většinou spíše omlouvá některé nepěkné avšak sdílené vlastnosti a činy). Je možné, že situace vyplňování dotazníku ve škole nevedla k tomu, že by se děti svěřily se svými nejtajnějšími touhami; alespoň některé z těch, které souvisí s vnějšími znaky společenského postavení, bych však i zde očekávala (nikdo nechtěl být krásnou herečkou, modelkou, hokejistou, uznávaným novinářem nebo televizním moderátorem?). Zdá se, jako by životní vzory a modely nebyly vůbec přebírány z prominentních oblastí dané společnosti a její kultury. Domnívám se, že tento fakt velmi souvisí s problematikou životního prostředí, které lze pokládat za okolnosti či jakési kulisy vlastního osudu: netoužíme-li po vyjimečnosti, může nám být těž jedno, v jakých kulisách svou hru hrajeme; tato nenáročnost se pak projeví ve všech aspektech života (Životní prostředí může lze pokládat za poněkud upgradovanou paralelu hygienických podmínek, jejichž zabezpečení se však již stalo v naší společnosti standardem; větší toleranci k nízké hygieně tak vidíme spíše u velmi nízké postavených vrstev společnosti. Přijetí nového, energeticky náročného modelu kvality života vyžaduje zainteresovanost na vlastním osudu).

Dílčí poznámky

Výzkumná otázka versus hypotézy: i v samotné výzkumné otázce by měla být explicitně vyjádřena určitá hypotéza – to umístí tuto otázku „doprostřed“ určitého diskurzu, a zkoumání nasměruje mj. k reflexi a diskusi jeho základních pojmů či ověřování vůdčích principů. V otázce, jak si ji autor položil, se objevují dva koncepty:

budoucnost a životní prostředí, jejichž vztah je volný. V této fázi tak autor nerozlišuje mezi hlavními znaky předjímané budoucnosti a okolnostmi budoucího života – životní prostředí vystupuje v několika rolích, např. jako riziko v globálním měřítku, či jako odpovědnost za celek. Je tak možné, že některé z rolí ŽP mohly být pomínuty (například příspěvek ŽP k well-being). ŽP je též možno pokládat za veřejný statek – exponuje se tak kolektivní odpovědnost oproti individuálním zájmům a potřebám. To je na mnoha místech naznačeno, zasluhuje však být zřetelně pojmenováno. Ve skutečnosti výzkumná otázka obsahuje určitou hypotézu implicitně: týká se předjímané odpovědnosti dotazovaného jedince za životní prostředí, jejich projevů a případně možnosti ovlivnění směrem k větší společenské angažovanost v tomto smyslu. S implicitními předpoklady by bylo lépe pracovat otevřeněji.

Autor se úmyslně vzdává přesahů do dalších oborů, například psychologie. Domnívám se, že zdůvodnění výběru věkové skupiny respondentů mohlo ale být trochu více (psychologicky) podloženo: jde o věk, kdy člověk přestává vnímat rodinu a své nejbližší okolí jako určující pro svůj život, otevírá se světu, a z tohoto hlediska je velmi důležité, pro jaké životní cíle se rozhodne. Přitom se do jeho představ ještě velmi silně promítají zvyklosti společnosti, ve které vyrůstá: není schopen je dosud podrobit kritickému zkoumání a podstatnému přehodnocení. To vše by mohlo snížit autorovy nejistoty vyjádřené v závěru práce – byť kritické pochybnosti jsou samým základem vědecké práce (generují důležité otázky, které by jinak nebyly položeny), je současně úlohou vědy hledat cesty k jejich zodpovězení.

Jak autor v kapitole *Kritické hodnocení* říká, práce má drobný problém s celkovým (nejen metodologickým) rámcem a vyzněním. Je velmi těžké překročit oborový diskurz a založit zkoumání skutečně interdisciplinárně; činí se tak většinou tehdy, pokud se sledují praktické cíle. Tento praktický aspekt je zde v podtextu přítomen (využití výsledků pro působení na mladé lidi a jejich aktivizaci), což vede k pozornosti věnované závěrům a postupům environmentální politiky. Takový úhel pohledu je pro samotnou práci přínosný, současně však poněkud rozptyluje pozornost. Využití výsledků tohoto výzkumu v naznačeném směru je samostatné téma, bylo by vhodné se mu případně více či méně věnovat pouze v diskuzi (nebo celou práci vést tímto směrem). V práci ovšem modifikovalo samotné výzkumné otázky, použité metody (dotazník) i výsledky (hledání souvislostí mezi jednotlivými odpověďmi). Tento aspekt byl též vyjádřen poměrně rozsáhlou rešerší literatury z oblastí environmentální politiky v úvodních kapitolách. Domnívám se, že v kontextu práce mohl tento přístup generovat některé z nejistot, které byl autor nucen překonávat - především v oblasti konstrukce představ budoucnosti z hlediska spontaneity tohoto procesu či naopak vlivů na něj působících. Svobodné uchopení tématu (bez ohledu na praxi) je sice více rizikové, umožňuje však odkrytí některých jedinečných souvislostí.

Tyto výtky ovšem zásadně překračují možnosti, které má samotný autor při psaní své diplomové práce: vykročení do mezioborového diskurzu je totiž potřeba předem zabezpečit předběžným vymezením rolí (a limitů) využitých oborů tak, aby se neprosazovaly na úkor koherentního metodického postupu odpovídání výzkumných otázek. V souvislostech autorova vstupu do mezioborové oblasti je třeba znovu kladně hodnotit jeho vlastní angažovanost na tématu, kterou však plně vyvažuje sebekritičností (jak již bylo zmíněno) – vědecké zkoumání je tak organicky propojeno s hodnotovou oblastí. To je plně legitimní přístup: bezhodnotová a beznázorová věda nejenže neexistuje, ale snaha o takové pojetí vede k bezduchému, neorientovanému opakování již řečeného. Potvrzuje se tak, že osobní přesvědčení o vědecké pravdě a kritická cesta k ní je hybnou silou vědeckého

zkoumání; takto vedený postup lze směle zařadit mezi nejlepší vědecké tradice (u nás prosazované i v přírodních vědách např. Emanuelem Rádlem).

Otázky pro obhajobu

1. Prosím popište svůj postup při zkoumání problému od fáze položení základní výzkumné otázky: jak vznikl celkový koncept a jak jste pak nakládal s jednotlivými poznatky, které jste do daného rámce postupně začleňoval? Které principy interdisciplinární práce jste tak pochopil?
2. Prosím, definujte pojmy: *metoda*, *metodika*, *metodologie* a rozdíly mezi nimi.
3. Popište použitou kvalitativní metodu: postup kódování a vznik kategorií. Naznačte jejich vztah ke sledovaným proměnným a získaným datům.
4. Pokuste se zrekapitulovat stručně své závěry a zhodnotit přínos práce jak pro teorii, tak i pro praxi. Měl výzkum nějaký význam pro vás osobně? Jak byste navrhoval využít jeho výsledků v navazujícím zkoumání (vašem vlastním, případně jako témata dalších studentských prací)

Návrhy pro rozvíjení tématu v budoucnosti

Pro konceptuální uchopení práce se nabízí možnost využít metafory divadelního představení: pokusit se vymezit role, jež děti zamýšlí hrát, a úlohu dalších okolností tohoto představení – jiných herců, případných režisérů (nebo možností improvizace) i samotného jeviště a jeho kulis (prostředí vč. environmentálního). To by mohlo pomoci propojit individuální a společenskou rovinu zkoumání – divadelní představení je způsob, jak se zapojit do společnosti a hry, kterou ona hraje jako celek (odhlédneme-li od čistě provozní stránky soudobých společností, která ovšem je právě v ČR často neúměrně zdůrazňována, lze vysledovat různé jejich cíle, postoje, přístupy, taktiky atd.). Pro uchopení metafory divadelního představení existují též rozpracované metodologické přístupy – například Goffman (1999) takto zkoumá setkávání a komunikaci jednotlivců na základě jejich „rolí“, které hrají před „publikem“. V případě využití dramaturgické metafory by též bylo možné obohatit teorii, která se soustřeďuje na sociální aspekty „herectví“ o rozbor role (životního) prostředí – „kulis“.

Role situace, okolí, prostředí je totiž často diskutována například v kognitivních vědách a pedagogice: právě vliv prostředí na proces učení souvisí s odklonem od zaměření na individuální charakteristiky subjektu učení (žáka, studenta, obecně kohokoliv), které jsou např. geneticky „dány“, např. IQ. Autoři, kteří kladou důraz na roli prostředí v procesech učení, hovoří o (třetí) vlně kognitivní revoluce, která se vyznačuje odklonem od strnulých schémat předávání znalostí (a schopností je přejímat a zpracovávat) – ta pak předznačuje vznik otevřené kultury myšlení. Domnívám se, že tento paradigmatický posun je jedním z vyjádření odklonu od individualismu (v tomto případě v oblasti kognitivní), je tak pro oblast životního prostředí velmi významný sám o sobě, bylo by možné s ním pracovat v metafoře naznačené výše. V souvislostech učení, celkového společenského uspořádání i vztahu k životnímu prostředí je třeba se takovým posunem paradigmatu hlouběji zabývat.

Co se týče interdisciplinárního uchopení tématu, potvrzuje se, že metafora je pro volbu konceptuálního rámce vhodný prostředek, což odpovídá též postupu vědeckého poznání od intuice a hypotéz k solidnějším formám poznání. V metaforickém myšlení se rozvine všeobecně pochopitelný narativ, který je potom zpřesňován pojmoslovím dílčích oborů (metafora tak zajišťuje mezioborové porozumění). Metodu založenou na paralelismu (podobnostech či analogii jevů z různých oblastí) uplatňoval již například J. A. Komenský, když budoval stavbu svého vševědění (Pansofie); lze ji tedy používat tam, kde je cílem pochopení celku světa (holistické myšlení).

Zdroje

Goffman, E. (1999). Všichni hrajeme divadlo. *Praha, Nakladatelství Studia Ypsilon*. Dostupné z http://dl1.cuni.cz/file.php/344/Goffman/Vsichni_hrajeme_divadlo_-_Erving_Goffman.pdf

Škorpíková, Z., *Rádlovo pojetí pravdy*. Praha, Filosofia 2003.

Rádl, E., *Moderní věda : její podstata, metody, výsledky*. Praha, Čin 1926.

V Praze, 4. 8. 2015

Jana Dlouhá

